

УДК 316.472.47: 332.12

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-20-25

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Другова Є.В.

аспірантка, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ,
проспект Перемоги, 54/1, 03057, Україна, тел.: (066)-03-98-675, e-mail.: evdrugova30@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6218-4763>

FORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM IN MODERN ECONOMIC LITERATURE

Drugova E.

postgraduate student, Kyiv National Economic University Vadym Hetman, Kyiv, pr. Peremohy, 54/1, 03057, Ukraine,
tel.: (066)-03-98-675, e-mail.: evdrugova30@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6218-4763>

Анотація. У статті охарактеризовано розробки провідних представників економічної думки у межах теорії інформаційної економіки. Проаналізований науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених щодо становлення теорії інтелектуального капіталу, починаючи від теоретичних праць представників класичної політичної економії до глибоких досліджень сучасних вчених (А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Т. Шульца Г. Беккера, Л. Турроу, А. Маршалл, Л. Вальрас, М.І. Туган-Барановський, А. Чухно, Д.П. Богиня, О. А. Грішнова, Е.М. Лібанова, А.М. Колот). Виокремлено рівні аналізу у працях названих вчених (індивідуальний, мікрорівень та макрорівень) та з'ясовано відмінності в підходах до оцінки людського капіталу (як актив, як особлива форма капіталу, як цінні якості людини, як витрати). Розкрито взаємозв'язок категорій «людський капітал» та «інтелектуальний капітал», показано їх інноваційну роль в розвитку економіки. На основі систематизації визначень інтелектуального капіталу в сучасній економічній літературі сформульовано авторське бачення сутності категорії «інтелектуальний капітал» у вузькому та широкому сенсі слова. Визначено основні чинники формування інтелектуального капіталу, зокрема, поява інформаційно-інтелектуальних технологій, що спричинило суттєве поглиблення процесів інтелектуалізації праці та забезпечило істотні зрушення у соціально-економічній структурі суспільства в цілому. Авторкою доведено необхідність спеціальних теоретичних досліджень нематеріальних ресурсів і факторів виробництва, серед яких інформація, знання, інтелектуальна праця, а також розкрито необхідність створення умов для ефективного використання інтелектуального капіталу в процесах інноваційної діяльності.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальна праця, постіндустріальне суспільство, ринок праці, сфера освіти, інформаційна структура, висококваліфіковані фахівці.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 2, бібл.: 18

Annotation. The article describes the developments of leading representatives of economic thought within the theory of information economy. The scientific achievements of domestic and foreign scientists on the formation of theories of intellectual capital, from the theoretical works of classical political economy to in-depth studies of modern scientists (A. Smith, D. Ricardo, W. Petty, T. Schultz, G. Becker, L. Throw, A. Marshall, L. Walras, MI Tugan-Baranovsky, A. Chukhno, DP Goddessa, OA Grishnova, EM Libanova, AM Kolot). The levels of analysis in the works of these scientists (individual, micro and macro) and differences in approaches to the assessment of human capital (as an asset, as a special form of capital, as valuable human qualities, as costs). The interrelation of the categories "human capital" and "intellectual capital" is revealed; their innovative role in economic development is shown. Based on the systematization of definitions of intellectual capital in the modern economic literature, the author's vision of the essence of the category "intellectual capital" in the narrow and broad sense of the word is formulated. The main factors of intellectual capital formation are determined, in particular, the emergence of information and intellectual technologies, which led to a significant deepening of the processes of intellectualization of labor and provided significant changes in the socio-economic structure of society as a whole. The author proves the need for special theoretical research of intangible resources and factors of production, including information, knowledge, intellectual work, and also reveals the need to create conditions for effective use of intellectual capital in the processes of innovation.

Key words: intellectual capital, human capital, intellectual work, post-industrial society, labor market, sphere of education, information structure, highly qualified specialists.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 2, bibl.: 18

Постановка проблеми. Роль інтелектуальних ресурсів в сучасних економічних відносинах визначається у їх взаємозалежності від певних економічних процесів, а ефективність використання інтелектуального капіталу оцінюється на основі аналізу зв'язку цих процесів.

Разом з тим, новизна, складність та міждисциплінарний характер проблеми використання інтелектуального капіталу, участь у її розробці різних наукових шкіл та фахівців сприяли, з одного боку, різноплановості наукових поглядів та дослідницьких підходів до побудови онтологічної моделі інтелектуального капіталу, а з іншого - породили термінологічну неоднорідність, розмаїтість підходів та гіпотез, що були покладені в основу побудови теорій інтелектуального капіталу. Така ситуація створює певні труднощі в роботі дослідників і потребує системного аналізу, структуризації та узагальнення актуальної наукової інформації з метою формування гносеологічної моделі інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем становлення та сутності інтелектуального капіталу знайшли відображення у роботах Г. Беккера, С. Кузнеця, Е. Брукінга, Дж. Гелбрейта, П. Дракера, Л. Едвінссона, М. Мелоуна, Т. Стюарта, О. Тоффлера, Л. Турроу, Т. Шульца, та інших зарубіжних вчених. Українські вчені: Д.П. Богиня, М.П. Бутко, О.А. Грішнова, М.С. Дороніна, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Н.Д. Лук'яненко, А.А. Чухно та інші зробили внесок у розробку методологічних засад аналізу природи інтелектуального капіталу і практичних рекомендацій більш ефективного його використання у суспільному виробництві.

Формування цілей статті. Узагальнити підходи до визначення понять людського та інтелектуального капіталу в постіндустріальній економіці. Систематизувати і класифікувати їх для формування більш однозначного розуміння даних категорій з метою використання в

подальших наукових дослідженнях інших сфер господарської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування людського капіталу є особливою цінністю, оскільки включає знання, освіту, практичні навички, творчі та знаннєві здатності людини, його моральні цінності, мотивацію, культурний рівень, що визначають здатність людини виходячи із людського капіталу та генерує конкурентоспроможний інтелектуальний капітал.

Класичний підхід в економіці у трактуванні людський капітал, ґрунтується на засадах доданої вартості. Оскільки, семантично поняття «Людський капітал» та «Інтелектуальний капітал» між собою рівні, в економічному аспекті дані дві категорії не тотожні: людський капітал – має економічне трактування, тоді як носіями інтелектуального капіталу можуть виступати не тільки індивіди, але і їх групи та відображає обліковий аспект.

Отже, людина є, не тільки специфічним суб'єктом на ринку праці, а й певним індивідом, який з часом інвестуючи у власну стратегію розвитку, виступає майбутнім «фундаментом» для більш ефективного розвитку.

Незважаючи на те, що термін «інтелектуальний капітал» широко використовується в економічній теорії, на практиці немає єдиного визначення даного терміну, а в світовій економічній літературі існують різні його трактування, вивчення і аналіз яких дозволяє виявити основні етапи розвитку поняття «інтелектуальний капітал» та його сутнісні особливості.

Вперше впровадив і дослідив категорію «живі діючі сили людини», засновник класично політичної економії У. Петті [1]. Він розглядав її в контексті національного багатства: з одного боку, найважливішим фактором зростання багатства країни, а з іншого, - складовою його частиною.

А. Сміт, в свою чергу, підкреслював переважну роль людських здібностей по відношенню до речових факторів виробництва. Він писав: «Збільшення продуктивності корисної праці залежить, перш за все, від спритності та вміння

робітника, а потім від поліпшення інструментів, за допомогою яких він працює» [2]. Д. Рікардо наголошував на необхідності і ролі освіти людини, населення в економічному зростанні

Підґрунтям для формування теорії інтелектуального капіталу стала теорія людського капіталу, яка була розроблена та запропонована лауреатом Нобелівської премії Т.Шульцем та Г.Беккером. В даній статті, аналізуючи авторів ми

виокремили три рівні у трактуванні природи людського капіталу. Індивідуальний – на рівні характеристики окремого індивіда. Макрорівень – на рівні характеристики аналіз людського капіталу з позиції його використання окремою фірмою, підприємством, макрорівень – аналіз людського капіталу на рівні національної економіки. Більш детально, рівні та підходи до формулювання поняття наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Сутність людського капіталу у сучасній економічній літературі

Рівень на якому розглядають	Автори теорії	Розуміння сутності поняття «людський капітал»
Як цінні якості людини		
Індивідуальний	Ф.Х. фон Хайек	Основа креативного мислення кожного індивіда (людини).
Мікрорівень	И. Фішер	«Людський капітал» - це професійні якості робітника.
Макрорівень	А. Чухно[3]	Теорію людського капіталу ототожнює з теорією людського розвитку, беручи за основну мету створення умов для всебічного розвитку людини.
Як витрати		
Індивідуальний	И.Г. фон Тюнен	Загальні витрати на освіту.
Мікрорівень	Г. Беккер	Витрати на «виробництво» людського капіталу – прямі та непрямі витрати, все, що пов'язане з відтворенням матеріальних носіїв людського капіталу.
Індивідуальний рівень	К. Макконел і С. Брю [4]	Витрати на професійну підготовку, освіту, охорону здоров'я, витрати на забезпечення мобільності праці.
Макрорівень	Т. Шульц	Витрати на освіту та здоров'я; потенційний рівень продуктивності праці та цінність часу працівника.
Індивідуальний рівень	Д. Богиня [5]	Витрати, пов'язані з одержанням освіти; плата за навчання; витрати на підручники, послуги бібліотеки, копіювання, канцтовари тощо.
Як актив		
Мікрорівень	А. Маршалл	Вартість найманого робітника, полягає у інвестуванні в його освіту.
Мікрорівень	Л. Вальрас	«Мінова вартість» працівника визначається в оплаті праці за повний проміжок часу.
Макрорівень	В. Гець[6]	Інтелектуальний потенціал суспільства, на який спирається система господарювання і який становить сукупність повсякденних і спеціалізованих знань, нагромаджених у свідомості людей.
Як особлива форма капіталу		
Індивідуальний рівень	Л. Туроу [7]	Людський капітал – це здатність виробляти предмети і послуги, тобто, вроджена властивість людини.
Макрорівень	Дж. Мілль [8]	Людський капітал – це форма капіталу, тому що служить джерелом майбутніх заробітків чи майбутніх задовольень або того й іншого разом.
Макрорівень	М.І. Туган-Барановський [9]	Відзначив своєрідність робочої сили як товару, який відрізняється від усіх інших товарів: «Решта товарів представляють зовнішні продукти або засоби господарської діяльності людини...».

Джерело: систематизовано автором

Нові економічні теорії приділяють особливу увагу у створенні суспільного продукту чинникам нематеріального характеру, зокрема знанням, навичкам, умінням. Цей процес (на відміну від руху звичайних матеріальних благ)

характеризується наступними особливостями:

1. В основі процесу формування лежить перехід існуючого знання, які мають критичне значення для створення

нового знання, тобто ефект накопичення і поширення знань.

2. Умовою для даного процесу є інвестиції. Інвестування в науку і освіту створюють умови для якісного формування інтелектуального капіталу з ресурсу.

3. Поширення існуючого знання викликає міжгалузевий, синергетичний ефекти, що виражаються в освоєнні нових технологічних принципів в тих галузях виробництва, де вони до сих пір не знаходили застосування.

4. Накопичення інтелектуального капіталу - веде до загального підйому суспільної свідомості і культурних особливостей народу, змінюючи його світогляд, побут, стосунки з природним середовищем.

Тобто, як специфічний продукт науки і освіти знання включаються в процес суспільного виробництва в різних формах.

У 1960 році в *Journal of Political Economy* була опублікована стаття Т. Шульца «Освіта як джерело формування капіталу» [10], а в 1961 році - «Інвестиції в людський капітал», де в поняття людський капітал розглядалося як такий, що «...виходить з наявності чогось реально існуючого, що володіє економічною властивістю надавати майбутні послуги, що мають деяку вартість. Розуміння капіталу, як чогось такого, що надає майбутні послуги, дозволяє приступити до подальшого поділу цілого на дві частини: на людський і нелюдський капітал».

Г. Беккер в 1962 році опублікував статтю «Інвестиції в людський капітал», де до основних напрямів інвестування відніс: навчання, фахову підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію, пошуки інформації [11], а два роки по тому, було видано його фундаментальну працю «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз», де лауреат Нобелівської премії довів спроможність ідей рентабельності високоякісної освітньої системи в

довгостроковому тимчасовому інтервалі для національної економіки, тобто вивів поняття на Мікрорівень. Це послужило підставою для затвердження і реалізації політики державного інвестування коштів в сферу освіти.

На думку автора, головною економічною передумовою зростання ролі інтелектуалізації праці є перетворення знання в ринковий актив індивіда і прагнення ефективного використання його для зміцнення конкурентних переваг.

Таким чином, є підстава говорити про інтелектуальний капітал як джерело інноваційного розвитку. З іншого боку, знання стають інтелектуальним капіталом лише за умови їх матеріалізації, появи властивостей революційного впливу на навколишнє середовище. Разом з тим, ототожнення інтелектуального капіталу з людським є неправомірним, оскільки форми інтелектуального капіталу виходять за межі знань, які лише належать працівникам як елемент їх робочої сили.

Водночас людський капітал також не повністю входить до складу інтелектуального капіталу, котрий інтегрує знання. Згідно з існуючою сьогодні в науковій літературі думкою, за своєю структурою людський капітал об'єднує капітал освіти, капітал здоров'я і капітал культури. Орієнтуючись на дослідження видатних вчених, можемо систематизувати існуючі визначення сутності інтелектуального капіталу (табл. 2).

На основі проаналізованого матеріалу автором було сформульоване наступне визначення інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал – це система соціально-економічних зв'язків, що пояснюється його постійним примноженням і відтворенням у процесі використання за рахунок інвестицій у людський капітал, які здійснюються з метою продуктивного формування, розвитку та відтворення високоякісного інтелектуального капіталу для забезпечення довгострокового соціально-економічного ефекту.

Визначення інтелектуального капіталу у сучасній економічній літературі

Автори теорії	Розуміння сутності поняття «інтелектуальний капітал»
Дж. Гелбрейт [12]	Інтелектуальний капітал - це інтелект людини + інтелектуальна діяльність.
В. Л. Іноземцев [13]	Інтелектуальний капітал являє собою щось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж фірми.
Б. Б. Леонт'єв [14]	...інтелектуальний капітал як вартість сукупної наявних ... інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності.
Т. А. Стюарт [15]	Інтелектуальний капітал – це невидимі активи, знання, базисна компетенція, стратегічні активи, базисні можливості, невлвовимі ресурси, організаційна пам'ять.
О. А. Грішнова [16]	Інтелектуальний капітал – це інтелектуальна здатність людей у сукупності зі створеними ними матеріальними й нематеріальними засобами, які використовуються в процесі інтелектуальної діяльності людиною індивідуально.
В. Д. Базилевич [17]	Інтелектуальний капітал – це сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, нагромаджених у процесі інтелектуальної діяльності, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва.
А. М. Колот [18]	Інтелектуальний капітал – є перетворення інтелекту на провідний ресурс економічного розвитку та зростання.

Джерело: систематизовано автором

З позиції міждисциплінарного підходу інтелектуальний капітал виступає як сукупність фізичних, професійних, інтелектуальних здібностей людини в процесі її соціалізації, котра, інвестуючи у необхідні навички для власного формування й саморозвитку, своєю працею створює додану вартість для інвестування у формування нових поколінь і розвиток науково-технічного прогресу.

Висновки. Зміни, що відбуваються у господарській системі свідчать про збільшення частки витрат розумової праці у виробництві. Саме інформація, знання, людський та машинний інтелект є основою рушійних сил та насиченості безпосередньої праці розумовою діяльністю, тобто наділення людини функціями творчого характеру. В умовах економіки XXI ст. працівник стає унікальною цінністю, оскільки ефективність та конкурентоспроможність ринку праці залежить більшою мірою від інтелектуального капіталу у ньому як фундаментального елементу, оскільки його кваліфікація визначається якостями, характеризуються рідкісністю, унікальністю й накопичуваністю. Подальші дослідження поняття інтелектуального капіталу мають

грунтуватися на дослідженні освіти як особливій формі інвестицій та зайняти центральне місце у подальших наукових розробках щодо підвищення ефективності якості робочої сили сучасного працівника.

Література:

1. Всемирная история экономической мысли: [в 6 т.] / МГУ им. М.В. Ломоносова; гл. редкол.: В.Н. Черковец (гл. ред.) и др. 2: От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса / [А. В. Аникин, В. С. Афанасьев, С. З. Бубликов и др.; редкол.: Л. Н. Сперанская (отв. ред.) и др.]. Москва : Мысль, 1988. 574 с.
2. Stiglitz Y. More instruments and broader goals: moving to ward the Pust-Washington consensus *The United Nations University WIDER annual lectures*. 1998. January. Pp. 65-73.
3. Чухно А. А., Леоненко М., Юхименко П. І. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник. Київ : Знання, 2010. 687 с
4. Макконел К., Брю С. Экономикс: принципы, проблемы и политика : учебное пособие. Москва : Республика, 1992. Т. 2.
5. Богія Д. П., Грішнова О. А., Основи економіки праці : навч. посібник. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2002. 313 с.
6. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2002. № 8. С. 6-10.
7. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир: учебное пособие. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. 432 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1938951/>.

8. Mill J. *Schooling, Experience and Earnings*. Columbia University Press, 1974. Pp. 39-47.
 9. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии : учебное пособие. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. 664 с
 10. Schultz T. Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy*. 1960, Vol. 68. URL : https://econpapers.repec.org/article/ucpjpolec/v_3a68_3ay_3a1960_3ap_3a571.htm.
 11. Becker G. S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Supplement. Oct.1962. URL : <https://www.jstor.org/stable/1829103>.
 12. Кендюхов О.В. Интеллектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія. Донецьк : ІЕП НАН України; Дон УЕП, 2006. 307 с.
 13. Иноземцев В. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. Москва : Academia, 1998. 640 с.
 14. Леонтьев Б. Цена капитала. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. Москва : «Акционер», 2002. 200 с.
 15. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ. В. Ноздриной. Москва : Поколение, 2007. 368 с.
 16. Грیشнова О. А. Людський розвиток : Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.
 17. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Интеллектуальна власність: креативні метафізичного пошуку: монографія. Київ : Знання, 2008. 687 с.
 18. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань. *Економічна теорія*. 2007. № 2. С. 3–13.
- References:**
1. World history of economic thought (1988), Moscow.
 2. Stiglitz Y. More instruments and brouder goals: moving to ward the Pust-Washington consensus *The United Nations University WIDER annual lectures*. 1998. January. Pp. 65-73.
 3. Chukhno, A. A. Leonenko, M. and Yukhymenko, P. I. (2010), *Instytutsionalno-informatsiina ekonomika* [Institutional and information economy], Znannia, Kyiv, Ukraine, 687 p.
 4. Makkonel, K. and Briu, S. (1992), *Экономыкс: прынтыпи, проблеми у polityka* [Economics: principles, problems and policies], Respublyka, Moscow, Russia, part 2.
 5. Bohinia, D. P. and Hrishnova, O. A. (2002), *Osnovy ekonomiky pratsi* [Fundamentals of labor economics], Znannia, Kyiv, Ukraine, 313 p.
 6. Heiets, V. (2002), “Factors and conditions of formation of the middle class as a stabilizing core of social development in Ukraine”, *Ukraina: aspekty pratsi*, № 8, pp. 6-10.
 7. Turou, L. (1999), *Budushchee kapytalyzma. Kak sehodniashnye ekonomicheskye syly formyruut zavtrashnyi myr* [The future of capitalism. How today's economic forces shape tomorrow's world], Sybyrskiy khronohraf, Novosibirsk, Russia, 432 p., retrieved from : <https://www.twirpx.com/file/1938951/>.
 8. Mill, J. (1974), “Schooling, Experience and Earnings”, *Columbia University Press*, p. 39-47.
 9. Tuhun-Baranovskyi, M. Y. (1998), *Osnovi polytycheskoi ekonomyy* [Fundamentals of political economy], Rosyyskaia polytycheskaia entsyklopedyia (ROSSPЭН), Moscow, Russia, 664 p.
 10. Schultz, T. (1960), “Capital Formation by Education”, *Journal of Political Economy*”, vol. 68, retrieved from : https://econpapers.repec.org/article/ucpjpolec/v_3a68_3ay_3a1960_3ap_3a571.htm.
 11. Becker, G. S. (1962), “Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis”, *Journal of Political Economy*. Supplement, retrieved from : <https://www.jstor.org/stable/1829103>.
 12. Kendyuhov O.V. (2006), *Intelektualnij kapital pidpriemstva: metodologiya formuvannya mehanizmu upravlinnya*: [Intellectual capital of the enterprise: methodology of formation of the management mechanism], IEP NAN, Don UEP, 307 p.
 13. Inozemcev V. (1998), *Za predelami ekonomicheskogo obshestva. Postindustrialnye teorii i postekonomicheskie tendencii v sovremennom mire* [Outside of economic society. Post-industrial theories and post-economic trends in the modern world], Academia, Moscow, Russia, 640 p.
 14. Leontev B. (2002), *Cena kapitala. Intelektualnyj kapital v rossijskom biznese* [Price of capital. Intellectual capital in Russian business], Akcioner, Moscow, Russia, 200 p.
 15. Styuart T. (2007), *Intellektualnyj kapital. Novyj istochnik bogatstva organizacij* [Intellectual Capital: The new wealth of organization], Pokolenie, Moscow, Russia, 368 p.
 16. Grishnova O. A. (2006), *Lyudskij rozvitok* [Human development], KNEU, Kyiv, Ukraine, 308 p.
 17. Bazilevich V. D. and Ilyin, V. V. (2008), *Intelektualna vlasnist: kreatini metafizichnogo poshuku* [Intellectual property: creative work of metaphysical search], Znannya, Kyiv, Ukraine, 687 p.
 18. Kolot A. M. (2007), “Innovative work and intellectual capital in the system of factors forming the knowledge economy”, *Ekonomichna teoriya*. № 2. pp. 3-1.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020 р.